

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI” CLUJ-NAPOCA

**REZUMAT
TEZĂ DE DOCTORAT
EUROPA ÎN CONCEPȚIA LUI JOSEPH RATZINGER**

**CONDUCĂTOR DOCTORAT:
PROF. UNIV. DR. ANDREI MARGA**

**DOCTORAND:
LECT. DINU DIANA**

CLUJ-NAPOCA 2011

Cuvinte cheie: rațiune, religie, criza europeană, credință creștină, forța spirituală europeană, libertatea de conștiință, democrație, modernitate.

Începutul unei noi ere, conduse de raționalitate și de raționamente tehnico-economice, a determinat producerea de evenimente ce au influențat în mod negativ cultura creștină. Din fericire, religia nu și-a irosit resursele interioare. Joseph Ratzinger ne arată modul în care oamenii pot depăși criza care a ajuns să atingă spiritul european, prin corelarea rațiunii și religiei. Criza valorilor morale este unul din principalele motive atribuite de către Ratzinger la decăderea societății moderne. El subliniază faptul că, odată ce oamenii încep să-și piardă credința lor în Dumnezeu, valorile morale sunt lăsate la voia întâmplării. În timp ce se caută găsirea de soluții la criză, Ratzinger afirmă faptul că, dacă lumea și omul nu sunt produsul unei inteligențe creative, care să conțină măsuri și să organizeze existența noastră într-un mod rațional, atunci tot ce ne rămâne sunt norme inutile. Luând în considerare calcularea de consecințe, este adevărat că concepte cum ar fi logosul sau cuvântul de la început, rațiunea creatoare și dragostea sunt decisive pentru imaginea creștină a lui Dumnezeu.

CONȚINUT

INTRODUCERE. ARGUMENT.....	4
Capitolul 1. SURSELE EUROPEI.....	8
1.1. Considerente generale privind diferitele accepțiuni ale Europei.....	8
1.1.1. Aspecte Hegeliene privind conceptul de Europa.....	10
1.1.2. Elemente Nietzscheene privind conceptul de Europa.....	19
1.1.3. Accepțiunea Husserliană privind noțiunea de Europa.....	31
1.1.4. Elemente Heideggeriene de interpretare a Europa.....	39
1.2. Determinarea specificului European la Ratzinger.....	44
1.2.1. Delimitări geografice versus delimitări culturale.....	44
1.2.2. Moștenirile Europei.....	49
Capitolul 2. IUDEO-CREȘTINISMUL ÎN ISTORIA EUROPEANĂ.....	63
2.1. Considerente generale de tratare a iudeo-creștinismului în context european.....	63
2.2. Bazele approach-ului iudeo-creștin și dialogul religiilor.....	73
2.3. Intâmpinarea mesajului mesianic în istorie.....	96
Capitolul 3. CRIZA EUROPEANĂ.....	101
3.1. Criza valorilor morale.....	101
3.2. Criza realității. Corectarea secularizării.....	123
3.3. Diagnoza Europei din perspectiva apariției naționalismului în țările din Europa.....	125
3.4. Criza creată de relativism ca față a intoleranței.....	127
3.5. Exclusivitatea rațiunii tehnice și distrugerea ethosului.....	143
3.6. Criza bisericii și liturghia.....	147

Capitolul 4. SOLUȚIILE IEȘIRII DIN CRIZĂ.....	152
4.1. Corecția secularizării europene.....	152
4.2. Redescoperirea religiei.....	158
4.2.1. Viziunea lui Ratzinger în introducere în creștinism.....	158
4.2.2. Rezultate obiective. Aplicarea învățăturilor Conciliului Vatican II în România.....	162
4.2.3. Zeiten der Zeit. die Zeit der Umkehr.....	167
4.3. Secretele credinței creștine.....	171
4.3.1. Gott und die Welt.....	171
4.4. Unitatea în credință.....	175
4.4.1. Glaube – Wahrheit – toleranz.....	182
4.4.2. God’s revolution.....	184
4.4.3. Curente cu influență asupra exegezei de astăzi.....	185
4.4.4. Europa viitorului.....	187
 Capitolul 5. ETAPELE CREAȚIEI LUI RATZINGER.....	197
 Capitolul 6. CONCLUZII.....	206
 7. BIBLIOGRAFIE.....	211

Lucrarea „Europa în concepția lui Ratzinger” își propune să evoce natura crizei ce a cuprins întreg spațiul european, descriind succint motivele care au aruncat lumea contemporană într-o criză de profunzime. Secularizarea necesită o corectare, care să facă loc religiei în încercarea acesteia de a răspunde la întrebări primordiale ce preocupă omenirea. Lucrarea este alcătuită din mai multe capitole. Vor fi evocate sursele Europei cu diferitele accepțiuni ale Europei și cu determinarea specificului european la Ratzinger ca prime două subcapitole. Un nou subcapitol va fi dedicat delimitărilor geografice prin comparație cu cele de natură culturală. Se vor aduce argumente în favoarea delimitărilor culturale.

Vor fi analizate moștenirile Europei așa cum apar ele în lucrările lui Ratzinger. În continuare voi evoca considerentele generale de tratare a iudeo-creștinismului în context european cât și elementele ce stau la baza dialogului dintre religii ca subcapitole la capitolul iudeo-creștinismul în isoria Europei.

Se va analiza recepția mesajului mesianic în diferite epoci istorice. Capitolul următor este dedicat crizei europene cu detalierea specificului acestei crize, trecând pe rând prin analizarea crizei valorilor morale, a crizei realității cu motivele ce au stat la apariția ei, corectarea secularizării, criza alimentată de apariția naționalismului, și a relativismului ca față a intoleranței, dar și evocarea crizei ce are la bază exclusivitatea rațiunii tehnice și distrugerea ethosului.

Odată evocată natura crizei, voi proceda la evocarea elementelor ce țin de ieșirea din criză, așa cum desigur reiese din lucrările lui Ratzinger. Soluțiile vizează redescoperirea religiei, întoarcerea la credință, cunoașterea secretelor credinței creștine, și nu în ultimul rând unitatea în credință. Înfinal vor fi evocate principalele etape din creația lui Ratzinger și concluziile acestui studiu.

Lucrarea de față își propune să analizeze aspecte din opera filosofic-teologică a lui Joseph Ratzinger ce aduc în prim plan elementele crizei în care bătrânul continent se găsește datorită înlocuirii valorilor morale cu ideologii care dăunează omului, când adevărata credință este înlocuită de false valori.

Ratzinger aduce suficiente argumente în favoarea unei abordări actuale a religiei, dar el rămâne fidel textului biblic și credinței în Dumnezeu ca valori de bază. Un prim argument în alegerea lui Ratzinger, constă din faptul că Ratzinger este unul dintre cei mai mari teologi și filosofi contemporani, opera sa plasând în centru religia

ca rațiune. Ideile sale sunt deosebit de bine argumentate, pe parcursul a mii de pagini putem învăța o multitudine de lucruri.

Opera sa are un caracter educațional totodată, scrierile sale sunt deschise oricărui cititor, deși abundă în citări din Biblie și au un puternic caracter filosofic. Toată opera sa este adresată nu numai comunității restrânse a specialiștilor, ci tuturor contemporanilor săi și se naște din întrebările pe care le solicită epoca actuală. Sunt lucrări și cărți gândite pentru noi toți, care suntem contemporani ai acestui mare teolog capabil să gândească timpul nostru și să caute răspunsurile pe care cultura creștină poate și trebuie să le găsească.

Actualitatea operei lui Ratzinger uimește pe contemporani și pe critici prin claritatea, înțelepciunea și inteligența Sa.

Un alt argument al alegerii operei lui Ratzinger ca obiect de studiu al prezentei lucrări îl constituie faptul că aceasta a fost insuficient cercetată în România. În țara noastră, Ratzinger este cercetat doar în mediul academic și cel teologic, multe dintre lucrările sale fiind încă netraduse.

Joseph Ratzinger revine în actualitate cu scrieri ce preocupă lumea în care trăim. Lumea europeană este dezbinată, în spațiile culturale nu mai există unitate. Lucrările lui Ratzinger sunt înainte de toate istoria acestui proces de înțelegere și, mai ales, căutarea unui răspuns creștin adecvat la modernitate și la secularizare. Și sunt și dovada că într-un moment de criză religioasă așa de puternic cum este cel pe care-l trăim este important, ba chiar necesar, ca acela care a devenit călăuza vizibilă a Bisericii să reunească în sine calitățile de păstor cu acelea de intelectual, de teolog, de înțelept.

Deși cultura secularizată însoțită de o raționalitate riguroasă este o caracteristică dominantă a epocii actuale, înțelegerea creștină a realității e la fel ca înainte o forță eficientă. Între cultura secularizată și înțelegerea creștină a realității există puncte comune și puncte de divergență. Nu numai spațiul european comportă tensiuni de adâncime. Toate spațiile culturale comportă tensiuni.

Știința a ajuns în impas în zilele noastre. În ciuda transformării lumii și a imaginii despre om, transformare rezultată din cunoștințe științifice, ea nu poate da răspunsuri la întrebări despre ce este omul, originea sa și scopul existenței sale. Aici poate veni cu răspunsuri religia.

Există o legătură de corelaționalitate între rațiune și religie. Ratzinger face un apel de chemare la purificare reciprocă, la reasanare mutuală. Rațiunea și religia au

nevoie una de cealaltă și trebuie să se recunoască. Ambele determină situația lumii într-o măsură mai mare decât orice alte forțe culturale.

Ratzinger afirmă că deși creștinismul a izvorât în Orient, el și-a marcat existența în Europa. Această întâlnire a creștinismului cu Europa a fost posibilă datorită Europei și acest fapt se constituie ca bază a ceea ce putem defini drept Europa. Miezul discursului de la Regensburg este de a arăta că ceea ce unește cele trei religii este însăși rațiunea.

Totuși creștinismul se apropie de celelalte religii ale lumii într-o anumită măsură, ceea ce ar face posibil dialogul între ele. Abraham este venerat ca părinte al credinței. Creștinismul a preluat Vechiul Testament ca primă parte a Bibliei.

Toate cele trei mari religii au în centrul lor un singur Dumnezeu care a creat lumea, care este salvatorul lumii dar și judecătorul ei. În pofida asemănărilor, creștinismul se apropie mai mult de iudaism decât de islam. Biserica este legată foarte puternic de iudaism. Ea își are originea în iudaism.

Apariția lui Iisus din sânul iudaismului nu este o coincidență, ci prin acest lucru se determină. „Jesu Gott ist der Gott Abrahams, Isaaks und Jakobs – der Gott des auserwählten Volkes. Kein anderer ist der Gott der Christen. Die katholische Kirche ist heute ueberzeugt, dass der Bund Gottes mit dem Volk Israel durch den in Christus begruendeten „neuen Bund“ nicht aufgehoben ist”.¹ Evreii trebuie văzuți ca frați mai mari ai creștinilor. Nu se poate afirma însă același lucru despre musulmani.

Lucrarea începe cu evocarea specificului european la Ratzinger. Unitatea conceptului de Europa se lasă surprinsă foarte bine în lucrarea „Was ist Europa? Grundlagen und Perspektiven”, în care se evocă identitatea Europei, bazele sale spirituale din trecut, prezent și viitor pornind de la tematica alcătuirii Europei. Pornind de la ipotezele unei mult dezbătute teme încă de sinodul episcopilor romani și a cardinalului Glemp, temă ce are în centrul său delimitările Europei, se ridică întrebări despre problemele ridicate de delimitările ce se fac strict geografic, afirmându-se totodată că Europa poate fi definită mai degrabă în termeni culturali, de apartenență la spațiul cultural european.

Astfel s-ar putea înțelege mai bine motivul pentru care Siberia de exemplu nu aparține de fond Europei, deși este locuită de europeni. Ratzinger face o incursiune în

¹ Karl Kardinal Lehmann „*Chancen und Grenzen des Dialogs zwischen den abrahamitischen Religionen*”, Herder Verlag, Feiburg 2006. p.107

istorie pentru a găsi sursele Europei până în secolul V î.e.n. la Herodot care vorbește pentru prima dată despre Europa ca și termen geografic.

O dată cu formarea statelor elenistice și a Imperiului Roman, se delimitează un continent care urma să devină baza Europei de mai târziu, dar care avea cu totul alte granițe, vorbindu-se de țările din jurul Mării Mediterane care datorită înruderii lor culturale, a transportului și a comerțului, a cristalizării unui sistem politic comun formau împreună un adevărat continent.

Doar în secolele VII-VIII, odată cu extinderea cuceririlor musulmanilor, se trasează o graniță prin Marea Mediterană care să împartă ceea ce odată fusese un singur continent în trei continente: Asia, Africa și Europa. Răsăritul European, cu capitala Imperiului Roman la Constantinopol, nu a îngăduit transformarea vechii lumi de o manieră rapidă, lucrurile rămânând neschimbate până în sec. XV. În schimb Apusul European continuă să se schimbe încă din sec. VII, când partea de sud a Mării Mediterane este practic scoasă din vechiul continent, în timp ce extinderea Europei se face către nordul continentului.

Acest proces de extindere continuă are însă o continuitate spirituală care se focusează în principal pe apartenența la același spațiu istoric-religios creat de extinderea creștinismului: „Im Anschluss an das Buch Daniel sah man das durch den christlichen Glauben erneuerte und verwandelte Roemische Reich als das letzte und bleibende Reich der Weltgeschichte ueberhaupt an und definierte daher das sich konstituierende Voelker- und Staatengebilde als das bleibende Sacrum Imperium Romanum.”²

Acest proces de identificare istorică și culturală este încheiat sub Carol cel Mare, când noțiunea de Europa primește o nouă accepțiune: termenul de Europa este folosit pentru a denota Imperiul lui Carol del Mare, arătând totodată și continuitatea istorică a Europei. Odată cu sfârșitul Imperiului carolingian termenul de Europa dispare, dar se păstrează doar în limba populară la începutul erei moderne în corelație cu pericolul otoman, ca mod al propriei identificări.

² RATZINGER, JOSEPH KARDINAL “*Werte in Zeiten des Umbruchs. Die Herausforderungen der Zukunft bestehen*”, Herder Spektrum Verlag, Freiburg im Breisgau, 2005, p. 69.

Termenul se consacră în principiu în sec. XVIII, constituirea Imperiului Franc însemnând de fapt un nou Imperiul roman renăscut, ce nu s-a cufundat niciodată. Alături de rădăcinile sale apusene, Europa are și rădăcini răsăritene.

Imperiul Roman de Răsărit, cu centrul în Bizanț, a ținut piept invaziilor islamice și diferitelor migrații de popoare. Și Imperiul Roman de Răsărit se extinde mult spre nord, înspre poparele slave, construindu-și o proprie lume greco-romană, care să se deosebească de Europa Apuseană latină printr-un alt fel de litughie, o altă lege bisericească, și prin renunțarea la limba latină ca limbă comună a învățaților.

Există desigur și elemente care să facă cele două lumi un continent comun. În primul rând vorbim despre moștenirea comună reprezentată de Biblie și de Vechea Biserică, care își au originea departe de Europa, în Palestina. Un alt punct comun este ideea imperială comună, aceleași temelii bisericești, aceleași temelii legale, preoția, care a făcut posibilă nu doar păstrarea tradiției culturale ci și a celei religioase. Între cele două Europe există nu doar similitudini ce vizează aceeași moștenire ecleziastică ci și diferențieri ce țin de natura conducerii imperiale și bisericești.

Un al doilea fenomen care pecetluiește situația contemporană este descoperirea Americii. Odată cu lărgirea granițelor culturale ale Europei către Rusia și în Asia, are loc ieșirea Europei din propriile granițe și extinderea granițelor geografice dincolo de ocean, în America. America devine un fel de extensie a Europei, o colonie, care însă își primește propria identitate din sec. XIX.

Al treilea fenomen cu impact major asupra definirii Europei îl găsim în Revoluția Franceză. Din acest moment statul este privit dintr-un unghi secular, bazat pe raționalism și voința cetățenilor. Pentru prima dată în istorie apare pe scena politică statul pur secularizat, care împinge religia în sfera privată.

Următorul subcapitol este dedicat evocării moștenirilor Europei. Ratzinger alături acestui concept 4 elemente: moștenirea grecească (adică deosebirea între bun și bunuri, relația între ratio și religie), moștenirea creștină, cea romană și cea a epocii moderne (cu divizarea de rigoare între credință și legiferare).

Europa e definită în 4 teze. Conform acestor teze, constructivă e pentru Europa coordonarea între democrație și eumonie – dreptul nemanipulat. Dacă eumonia reprezintă premisa supraviețuirii democrației împotriva tiranilor, atunci eumonia reprezintă premisa pentru dreptul deschis și valori morale. Renunțarea la dogma

ateistă ca premisă pentru dreptul public și formarea statului și Huldigung Gottes, ca piatră de temelie a etosului și a dreptului.

Renunțarea la naționalism și revoluții ca *sumum bonum* reprezintă un alt aspect important, dar și recunoașterea și păstrarea libertății conștiinței, a drepturilor omului și libertatea de recunoaștere, societatea umană bazată pe libertate. În „Dialectica secularizării” – „Despre rațiune și religie”, „Ceea ce ține lumea laolaltă. Fundamente prepolitice morale ale unui stat liberal” se relevă premisele analizei europene ale lui Ratzinger. Se pleacă de la ideea dezvoltării istorice în care ne aflăm.

Se conturează tot mai clar 2 tendințe majore: Prima o constituie societatea globalizată mondială în care puterile (economice, politice, sociale) se revendică tot mai mult unele din altele, în care diversele spații de impact se întrepătrund. A doua tendință este dezvoltarea posibilităților de acțiune ale omului, a puterii sale în general de a face și de a distruge. De aici rezultă ridicarea problemei controlului etic și juridic dincolo de limitele de până acum. Se pune problema găsirii unor fundamente etice. Găsirea binelui și motivul pentru care îl înfăptuiești, o problemă fundamentală fără răspuns. Știința a ajuns în impas. În ciuda transformării lumii și a imaginii despre om, transformare rezultată din cunoaștințe științifice, ea nu poate da răspunsuri la întrebări despre ce este omul, originea sa și scopul existenței sale.

Se analizează în continuare relația dintre putere și drept. Puterea trebuie să stea sub controlul și în serviciul dreptului ca contrapondere la violență. Sarcina acestei situații îi revine politicii.

Libertatea fără drept devine anarhie, și duce deci la distrugerea libertății. Ratzinger specifică faptul că aplicând strict metoda științifică iluministă în cercetare, vom sărăci spiritul uman și omul ca atare. Întrebările pe care omul le adresează sunt de natură complexă, mult deasupra unor examinări raționalist-științifice, ele țin de subiectiv.

Omul va decide funcție de experiențele pe care le are. Ceea ce îi apare plauzibil religios și este supus conștiinței subiective va avea rolul unei ultime instanțe etice. Această stare de lucruri este periculoasă pentru omenire și poate duce inevitabil la patologii ale religiei și ale rațiunii, acolo unde rațiunea aruncă la o parte religia și ethosul. Ratzinger afirmă ca raționalitatea științifică își are neajunsurile ei.

În predica *Christlicher Glaube und Europa*, adresată de Ratzinger în Marienkirche, Crakowia la 12.09.1980 cu ocazia vizitei delegației *die deutsche Bischofskonferenz* la episcopatul polonez, se subliniază trăsăturile specifice ale

Europei, care fac ca Europa să fie considerată Europa de drept. O primă caracteristică constă din considerarea figurii lui Christos drept bază a umanismului adevărat în cadrul istoriei europene.

Specificul culturii creștine relevă faptul, că cultura creștină nu poate niciodată să fie considerată o cultură exclusiv a materialului. Acestei culturi îi aparține demnitatea conștiinței și recunoașterea drepturilor sale; una din pietrele de temelie ale culturii europene este redată de demnitatea căsătoriei și a familiei.

Cultura creștină este o cultură a iubirii aproapelui, o cultură a milei și astfel o cultură a justiției sociale. Specificul european se lasă întrezărit atât pe plan național cât și supranațional. Cultura creștină are în centrul ei termenul se Logos, adică cuvântul de la început, rațiunea creativă și dragostea, care sunt decisive pentru imaginea creștină a lui Dumnezeu.

Dacă avem în vedere faptul că conceptul de logos formează miezul cristologiei, a credinței în Iisus, atunci observăm indivizibilitatea credinței în Dumnezeu și în Iisus ca Fiul al lui Dumnezeu.

Următorul capitol este dedicat aspectelor iudeo-creștine în istoria Europei. Se va analiza raportul dintre cele două mari religii cu aspecte comune iudaismul și creștinismul, ce determină într-o măsură foarte mare specificul european.

În pofida asemănărilor, creștinismul se apropie mai mult de iudaism decât de islam. Biserica este legată foarte puternic de iudaism. Ea își are originea în iudaism. Apariția lui Iisus din sânul iudaismului nu este o coincidență, ci prin acest lucru se determină identitatea Lui și prin urmare a creștinilor. „Jesu Gott ist der Gott Abrahams, Isaaks und Jakobs – der Gott des auserwählten Volkes. Kein anderer ist der Gott der Christen. Die katholische Kirche ist heute ueberzeugt, dass der Bund Gottes mit dem Volk Israel durch den in Christus begruendeten „neuen Bund“ nicht aufgehoben ist”.³

Prin urmare esența iudaismului este identică cu cea a creștinismului și are în centrul său Iubirea lui Dumnezeu. Calea de a ajunge la esență este diferită în iudaism față de calea pe care o urmează creștinismul, pentru că Iisus este înțeles diferit; iudaismul cunoaște Adevărul și Viața, dar nu cunoaște calea pe care trebuie să o urmeze. Calea este reprezentată de Iisus.

³ Karl Kardinal Lehmann „*Chancen und Grenzen des Dialogs zwischen den abrahamitischen Religionen*”, Herder Verlag, Feiburg 2006. p.107

Calea este umbrată în iudaism. Actele prin care se sacrificau animale în venerarea din Templu prevesteau iertarea. Însă pentru creștini, fiecare detaliu din Vechiul Testament conduce în detaliu către portretul lui Iisus.

Tocmai acest lucru devine tragic. Însăși Lumea în care a sosit ai Lui nu L-au acceptat pe Iisus. Scriptura este imaginea Lui, însă majoritatea evreilor au preferat imaginea, nu persoana.

Nici o altă religie în afară de iudaism și creștinism nu a cunoscut atât de bine manifestarea relației cu Dumnezeu sub forma credinței. Credința în Dumnezeu nu înseamnă doar crezare ci denotă fidelitatea legământului.

Păcatul este opusul credinței: atât în iudaism cât și în creștinism, păcatul și credința nu țin doar de moral și intelectual, ci sunt de natură spirituală. Creștinismul și iudaismul se apropie și se îndepărtează în același timp, de o manieră cum nu s-a mai întâmplat vreodată. Creștinii sunt evrei împliniți.

Dialogul celor două religii are un punct comun de discordie, atât evreii cât și creștinii știu cine este Iisus dar nu aleg aceeași cale de interpretare. Ratzinger afirmă că religia și moralitatea sunt legate în mod inseparabil. Rolul religiei se reafirmă pe scena universală a umanității în încercarea de a salva umanitatea.

Religiile au responsabilitatea de a salva omenirea și de lucra în comun pentru realizarea acestui scop. În ce privește subcapitolul dedicat dialogului dintre religii, Ratzinger spune că dialogul lansat pentru unitate în religie se poate face ținând cont de mai mulți factori.

Trebuie să ținem cont în primul rând de diferențele care există între religiile universale și cele tribale. Religiile tribale urmează anumite modele primare, care se interpun prin diverse moduri în tendințele majore ale religiilor universale. Ecumenismul interreligios poate lua două căi: fie încearcă să încorporeze pe forma teistă în cea mistică sau să facă lucrul opus.

Există și a treia cale, pragmatică, care promovează ideea renunțării pretențiilor ridicate de religie de deținere a unicului adevăr și îndreptarea către cauze ce servesc păcii, justiției, și integrității creației. Religiile ar putea să păstreze exact forma pe care o au în acest moment fără a se mai contrazice pe diversele dezbateri.

Totuși Ratzinger afirmă că există limitări ale acestor religii. „In an age when we have learned to doubt the knowability of the transcendent and, even more, when we fear that truth claims about transcendence can lead to intolerance, it seems that the future belongs to mystical religion. It alone seems to take seriously the prohibition of

images, whereas Panikkar, for example, thinks that Israel's insistence on a personal God whom it knows by name is ultimately a form of idolatry, despite the absence of images of God. By contrast, mystical religion, with its rigorously apophatic theology, makes no claim to know the divine; religion is no longer defined in terms of positive content, hence, in terms of sacred institutions. Religion is reduced entirely to mystical experience, a move which also rules out a priori any clash with scientific reason. New Age is the proclamation, as it were, of the age of mystical religion. The rationality of this kind of religion depends on its suspension of epistemological claims. In other words, such religion is essentially tolerant, even as it affords man the liberation from the limitations of his being that he needs in order to live and to endure his finitude."⁴

Următorul capitol aduce în prim plan evocarea crizei. Se relevă faptul că atunci când se renunță la credința în Dumnezeu, valorile morale își pierd fundamentul. Dacă lumea și omul nu sunt produsul unei inteligențe creative, care să încorporeze măsurile și să organizeze căile existenței umane, atunci ceea ce ne rămâne sunt reguli exhaustive pentru comportamentul uman, care pot fi menținute sau aruncate în funcție de utilitatea lor.

O altă cauză a crizei este relativismul. Ratzinger spune că relativismul este predominant în zilele noastre. Prin excluderea adevărului afirmat de credință se constituie intoleranța care reduce toate lucrurile majore ale vieții la subiectivism. Ratzinger afirmă în calitate de conducător al Congregației pentru religie și adevăr, că rolul său constă în promovarea credinței adevărate, care este tot mai mult umbrată de relativism și de ideologia ateistă, și de a veghea ca direcția bună să aibă ca rezultat păstrarea identității credinței.

Dictatura relativismului este o predică ce a fost ținută în aprilie 2005 în Vatican înainte de conclav, în care Cardinalul Ratzinger avertizează de pericolul ce este constituit de relativism. Decanul Colegiului Cardinalilor, Ratzinger, precizând maturitatea credinței la catolici care trebuia menținută pentru a nu se aluneca în alt val doctrinar. Ratzinger consideră că pericolul rezidă din faptul că creștinii ar putea fi atrași pe un drum greșit pentru că relativismul vede în credința adevărată în Dumnezeu un drum către fundamentalism.

⁴ RATZINGER, J. "*Interreligious Dialogue and Jewish-Christian Relations*", International Catholic Review, Communio, Washington 2010

Exclusivitatea rațiunii tehnice și distrugerea ethosului este altă cauză atribuită de Ratzinger crizei în care se găsește Europa. Cultura creștină este împinsă la o parte și este înlocuită de o Europă mecanizată, strict axată pe rațiuni tehnice care nu se preocupă de adevăr și rațiune, este o Europă în care forțele întunecate, practicile magiei iau avânt și influență.

Ratzinger are o perspectivă sumbră asupra pericolului creat de intrarea în scenă a spiritului avuției, producției și al refugiului în ziua de mâine care ar urma să devină imboldurile omenirii. „Das alles aber bedeutet, daß Europa Mechanik ohne Ethos und letztlich gegen das Ethos exportiert; daß mit der Übermacht der technischen Fortschrittsideologie jene großen sittlichen Traditionen zerstört werden, auf denen die alten Gesellschaften beruhten, während die dunklen Praktiken des Zaubers und der Magie fortbestehen oder sogar verstärkten Einfluß gewinnen. Es bedeutet weiterhin, daß der Geist des Habens, des Machens und der Flucht ins Morgen mit seiner leeren Verheißung weltweit werden. Es bedeutet eine Einheit der Menschheit, die zugleich ihre wahrhaft vereinigenden Kräfte und Ehre großen gemeinsamen sittlichen Grundüberzeugungen zum Erlöschen bringt.”⁵

O altă cauză a crizei este criza bisericii. Cartea lui Romano Guardini „Preparing Yourself for Mass” reliefează în profunzime esența lucrurilor afirmate de Ratzinger. Din perspectiva lui Ratzinger, epoca modernă nu poate îndeajuns înțelege liturghia. Pentru mulți oameni, liturghia reprezintă un spectacol sacru după care credinciosul își spune rugăciunea. Realitatea intrinsecă a liturghiei este astfel spulberată, ceva de neînlocuit se pierde. Motivele pentru care se întâmplă acest lucru sunt multiple. Este timpul ca liturghia să devină ceea ce trebuie pentru credincioși, i.e., acțiunea sacră a comunității sacre a lui Iisus.

Capitolul „Soluții la ieșirea din criză” include elementele corecției secularizării europene ca un prim pas. Se impune corecția secularizării europene. Conversiunea rațiunii de către rațiune operate sau declanșate de propriile forțe: fie că reflecția pleacă de la conștiința de sine a subiectului cunoscător și care acționează (Schleiermacher), fie de la istoricitatea prezentă în asigurarea existențială de sine a fiecărui individ (Kierkegaard), fie legată (Hegel, Marx, Feuerbach) de destrămarea scandalosă a raporturilor etice impune corecția. O rațiune care își interiorizează limitele se depășește spre un altul: fie în fuziunea mistică cu o conștiință dilatată la

⁵ Ratzinger, J Europa - Wendezeit für Europa, pag. 90.

nivel cosmic; fie în speranța disperată în realizarea istorică a unui mesaj mântuitor; fie sub forma unei solidarități cu oprimații săi care să aducă salvarea mesianică. Divinitățile anonime ale unei metafizici posthegeliene: „conștiința dilatată”, „evenimentul imposibil de anticipat de către gândire”, sunt prăzi pentru teologie. Filosofia trebuie să învețe. Secularizarea este un proces dublu și complementar de învățare.

Ideile biblice salvatoare dau conținut întrebărilor vieții. A traduce ideea unui om creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu în ideea demnității egale a tuturor oamenilor, de respectat în mod necondiționat, constituie un exemplu de traduceri salvatoare. Este în interesul statelor constituționale să adopte un comportament de păstrare a tuturor surselor culturale din care se alimentează conștiința normelor și solidaritatea cetățenilor.

O altă soluție este văzută în redescoperirea religiei. Ratzinger crede că avem nevoie de o conciliere între Biserică și modernitate. Religia creștină este o religie a logosului, a rațiunii. Ea este religia celor persecutați, ea este o religie universală, este credința în spiritual creator de la care provine realul.

Soluția propusă de Ratzinger este simplă. Ratzinger face referire la Kant, atunci când propune introducerea religiei în domeniul rațiunii practice. „Yet God is „practical” and not just some theoretical conclusion of a consoling world view that one may adhere to or simply disregard. We see that today in every place where the deliberate denial of him has become a matter of principle and where his absence is no longer mitigated at all. For at first, when God is left out of the picture, everything apparently goes on as before.”⁶ El susține teza lui Pascal de a propune laicilor un mod de viață care să nu excludă posibilitatea existenței lui Dumnezeu.

Ratzinger face în continuare referire la modalitatea de viață europeană. În capitolul „Viața și Europa”, face referire la sacralitatea vieții umane, explicând de ce lipsa unui set de valori morale creștine duce implicit la încălcarea libertăților fundamentale, deci la autodistrugere și decadență modernă.

Ratzinger se dedica în continuare abordării semnificației actului de credință, pe care îl consideră un act fundamental al existenței noastre. Agnosticismul de azi este o greșeală, cauzat fiind de neînțelegerea religiei. Creștinismul are ca valoare fundamentală adevărul. Societatea umană de astăzi decade, egoismul, orgoliul,

⁶ J. Ratzinger “*Introduction to Christianity*”, 2nd Ed, Communio 2000 p.163.

confortul propriu situându-se deasupra revendicărilor adevărului. Omul de azi trăiește împotriva adevărului, deci împotriva naturii.

Toleranța este una din cheile principale evocate de Ratzinger ca soluții ale ieșirii din criză. Ratzinger pleacă în căutarea unui răspuns la problema dacă credința creștină și modernitatea pot ajunge la un consens. Dacă luăm în calcul faptul că modernitatea are ca bază toleranța, atunci acest lucru ar putea deveni posibil. Ratzinger argumentează că învățăturile Bisericii nu sunt intolerante, ci adevărate.

Creștinismul are un element european. Dar mai presus de toate deține un mesaj care vine de la Dumnezeu, nu de la vreo cultură umană. Natura creștinismului este în măsură să se reveleze culturii și nicidecum să se impună.

Ratzinger este interesat în Glaube-Wahrheit-Toleranz de chestiunea adevărului și de diversitatea din religie. Unii oameni apropie religia de tărâmul sentimentelor și a gustului. Cum gusturile și sentimentele oamenilor sunt schimbătoare, așa sunt și ideile lor religioase și practicile lor. Ratzinger prezintă o analiză a adevărului, distingând două forme de religiozitate. Pe de o parte există misticismul prin care se încearcă propria identificare cu universul într-o formă de unitate impersonală.

Este cazul unor religii din Asia și a mișcării New Age. Pe de altă parte există o înțelegere personală a lui Dumnezeu în care suntem uniți de Dragostea lui Dumnezeu, rămânând însă diferiți de el; legătura personală este în centrul acestui tip de religiozitate. Creștinismul și iudaismul sunt expresia acestei manifestări. Ratzinger face referire la punctele forte și la punctele slabe ale abordării teologiei religiilor: exclusivismul, inclusivismul și pluralismul.

Exclusivismul promovează ideea că doar aceia care îl acceptă pe Iisus și mesajul lui Iisus pot fi salvați. Inclusivismul este părerea că religiile necreștine conțin în mod implicit adevărul creștin și prin urmare că aderenții la această formă sunt creștini anonimi. Pluralismul consideră că există mai multe căi de a ajunge la Dumnezeu în diferitele religii.

Bibliografie

LITERATURA PRIMARĂ

RATZINGER, J “*Abbruch and Aufbruch. Die Antwort des Glaubens auf die Krise der Werte*, Minerva Publikation, Muenchen , 1988

RATZINGER, J “*A turning Point for Europe*”, Ed. Ignatius Press, San Francisco 1994.

RATZINGER, J “*Called to Communion: Understanding the Church Today*” Ed. Ignatius, San Francisco 1996.

RATZINGER, J “*Catechism of the Catholic Church: Corrigenda* , 1998.

RATZINGER, J, “*Co-Workers of the Truth: Meditations for Every Day of the Year* “, Ed. Ignatius, San Francisco 1992.

RATZINGER, J., J. HABERMAS “*Dialectica secularizarii, Despre ratiune si religie*”, Traducere de Delia Marga, Biblioteca Apostrof, Cluj, 2005.

RATZINGER, J, “*Dogma and Preaching*”, Ed. Franciscan Herald, 1985.

RATZINGER, J, ” *Eschatology, Death and Eternal Life.*” Ed. Catholic University of America Press , Washington 1988.

RATZINGER, J.”*Europa in criza culturilor.*” *Comunio* 32, din *International Catholic Review*, 2005.

RATZINGER, J BENEDIKT XVI “*Europe: Today and Tomorrow*”, Ignatius Press 2007.

RATZINGER, J , “*Feast of Faith: Approaches to a Theology of the Liturgy*” Ed. Ignatius, San Francisco 1986

RATZINGER, J. “*Fundamente prepolitice ale statului de drept democratic*”

RATZINGER, J “*Gospel, Catechesis, Catechism: Sidelights on the Catechism of the Catholic Church* “, Ed. Ignatius, San Francisco 1997.

RATZINGER, J. “*Interreligious Dialogue and Jewish-Christian Relations*”, *International Catholic Review*, *Communio*, Washington 2010.

RATZINGER, J “*In the Beginning...: A Catholic Understanding of the Story of Creation and the Fall* Our Sunday Visitor, 1990.

RATZINGER, J “*Glaube und Vernunft*”. *Die Regensburger Vorlesung von Benedikt XVI.*” Herder Verlag, Freiburg, 2006

RATZINGER, J BENEDIKT XVI “*Glaube-Wahrheit-Toleranz. Das Christentum und die Weltreligionen*”, Herder Verlag, Freiburg im Breisgau, 2003.

RATZINGER, J “*God Is Near Us: The Eucharist, the Heart of Life*” Ed. Ignatius, San Francisco 2003. RATZINGER, J, “*God's Revolution*”, ed. Ignatius, San Francisco, 2006.

RATZINGER, J “*Gott und die Welt. Die Geheimnisse des christlichen Glaubens. Ein Gesprach mit Peter Seewald.*”, Wilhelm Goldmann Verlag, Muenchen, 2000.

RATZINGER, J. *“Introducere in crestinism: prelegeri despre Crezul apostolic”*, EDITURA Sapientia, colectia studii teologice, Traducere M. Blaj, Iasi, 2004.

RATZINGER, J. *“Introduction to Christianity”*, Ed. Ignatiu Press, San Francisco, 2004.

RATZINGER, J. *“Interpretare biblica in criza. Despre problema fundamentelor si cailor exegezei astazi*, Editura fundatiei pentru studii europene, Traducere D. Marga, Introducere A Marga, Cluj, 2007.

RATZINGER, J. *“Jesus of Nazareth. From the Baptism in the Jordan to the Transfiguration.”*Ed. Doubleday, New York 2006.

RATZINGER, J, *“Journey Towards Easter: Retreat Given in the Vatican in the Presence of Pope John Paul II “*, 1987.

RATZINGER, J- Papst Benedikt XVI *“Licht der Welt. Der Papst, die Kirche und die Zeichen der Zeit”*. Ein Gesprach mit Peter Seewald, Herder Verlag GmbH, Freiburg in Breisgau, 2. Auflage 2010.

RATZINGER, J *“Many Religions, One Covenant: Israel, the Church, and the World “*, 1999.

RATZINGER, J *“Milestones: Memoirs 1927-1977 “* , Ed.Ignatius, San Francisco 1998.

RATZINGER, J, PERA M. *“Ohne Wurzeln. Der Relativismus und die Krise der europaeischen Kultur.”* , Sankt Ulrich Verlag GmbH, Augsburg, 2005.

RATZINGER, J, *“ On the Way to Jesus Christ”*, ed.Ignatius, San Francisco, 2005.

RATZINGER, J *Pilgrim Fellowship Of Faith: The Church As Communion* , Ed.Ignatius, San Francisco, 2005.

RATZINGER, J , *“Principles of Catholic Theology: Building Stones for a Fundamental Theology”* Ed.Ignatius, San Francisco 1987.

RATZINGER, J *“Principles of Christian Morality”*, Ed Ignatius, San Francisco 1986.

RATZINGER, J. *“Relativismus- neues Gesicht der Intoleranz”*, din Interview am 30. November zur aktuellenkirchlichen Discussion mit einer Gruppe Journalisten in der spanischen Stadt Murcia, Communio, (01). 2003.

RATZINGER, J. *“Sarea pamantului, crestinismul si biserica catolica la cumpana dintre milenii”*, O convorbire cu Peter Seewald. Trad de T. Soroceanu, Edit. Sapientia, Iasi 2006

RATZINGER, J *“Schauen auf den Durchbohrten: Versuche zu einer spirituellen Christologie — The Theological Basis for a Spiritual Christology “*(1984) trad. Engleza *Behold the Pierced One*, Ed. Ignatius, San Francisco 1986 .

RATZINGER, J *The End of Time?: The Provocation of Talking about God* , 2005.

RATZINGER, J, *“ The Meaning of Christian Brotherhood “*, Ed.Ignatius, San Francisco 1993.

RATZINGER, J “*The Nature and Mission of Theology: Essays to Orient Theology in Today's Debates*” Ed. Ignatius, San Francisco 1995.

RATZINGER, J Ratzinger, “*The Ratzinger Report.*”, Ed. Ignatius , San Francisco 1985.

RATZINGER, J. “*The Spirit of Liturgy*”, Ed. Ignatius Press:, San Francisco 2000.

RATZINGER, J “*To Look on Christ: Exercises in Faith, Hope, and Love* “, Ed. Crossroad, 1991. RATZINGER, J “*Truth and Tolerance: Christian Belief And World Religions*” Ed. Ignatius, San Francisco 2004.

RATZINGER, J “*Volk und Haus Gottes in Augustins Lehre von der Kirche*”, Ed. Eos, St. Ottilien, 92.

RATZINGER, J “*Vom Wiederauffinden der Mitte. Grundorientierungen, Texte aus vier Jahrzehnten.* , Hrsg. Vom Schuelerkreis, Herder Verlag, Wien, 1997.

RATZINGER, J “*Wendzeit fuer Europa? Diagnosen und Prognosen zur Lage von Kirche und Welt*”, Johannes Verlag, Einsiedeln, 1991

RATZINGER, JOSEPH KARDINAL “*Werte in Zeiten des Umbruchs. Die Herausforderungen der Zukunft bestehen*”, Herder Spektrum Verlag, Freiburg im Breisgau, 2005.

LITERATURA SECUNDARĂ

Nichols, Aidan OP “*The Thought of Benedict XVI. An Introduction to the Theology of Joseph Ratzinger*”, Ed. Burns & Oates, New York, 2005.

Allen, John “*The Future Church. How Ten Trends Are Revolutionizing The Catholic Church*”, Ed. Doubleday, New York, 2005

Allen, John. “*Pope Benedict XVI. A Biography of Joseph Ratzinger*”, Ed. Continuum International Publishing Group Lmt. London, 2000.

Allen, John L. “*The Rise of Benedict XVI: The Inside Story of How the Pope Was Elected and Where He Will Take the Catholic Church.* NY: Doubleday, 2005.

Allen, John, “*Pope Benedict XVI: A Biography of Joseph Ratzinger.*”. New York: Continuum International Publishing Group, 2005. Reprezintă o reeditare a cărții *Cardinal Ratzinger: the Vatican's Enforcer of the Faith.*

Bardazzi, Marco. “*In the Vineyard of the Lord : The Life, Faith, and Teachings of Joseph Ratzinger, Pope Benedict XVI.* “ New York: Rizzoli International, 2005. ISBN 0-8478-2801-8

Boeve, Lieven, „*Europe in crisis: A question of Belief or Unbelief? Perspectives from the Vatican*”, Ed Blackwell Pb.Lmt. 2007,.

Bunson, Matthew. “*We Have a Pope! Benedict XVI*” Huntington, IN: Our Sunday Visitor. ISBN 1-59276-180-1.

Chialda, Diacon Lect. M., *Învățăături moral-sociale după Decalog*, în „*Studii teologice*” VIII (1956), nr. 9-10, p. 603-621.

Geißler, H.: "Die Glaubenskongregation und Kardinal Joseph Ratzinger – Papst Benedikt XVI.," in: *Die geistliche Familie „Das Werk“* (Rom 2006) 1–12.

Guardini, Romano / Ratzinger Joseph "The Lord", Ed Gateway, Illinois, 2011.

Guardini, Romano "Preparing Yourself for Mass", Ed. Sophia Institute Press, Manchester 1993.

Granados, Jose/ Granados Carlos / Sanchez-Navarro, Luis "Opening Up the Scriptures. Joseph Ratzinger and the Foundations of Biblical Interpretation", Ed. Wm. B. Eerdmans Publishing, Michigan 2008.

Harnack A. "Das Wesen des Christentums". 1900, Jubiläumsausgabe, Stuttgart 1950, pag. 113-117

Hauke, Manfred, "Das Zweite Vatikanum und die Überlieferung. Eine wichtige Wegweisung von Papst Benedikt XVI.," in: *Theologisches* 36 (2006) Nr. 3/4, 90–94.

Hildmann, Philipp W.: "Auf der Suche nach der „Seele Europas“. Joseph Ratzinger über politisch-gesellschaftliche Fundamente", in: *Politische Studien. Zweimonatszeitschrift für Politik und Zeitgeschehen* 57 (2006) Nr. 406, 61–72; *Orthodoxes Forum* 21 (2007) 65–78.

Holz, Hans Heinz: "Ratzinger, in: *Marxistische Blätter* 44" (2006) Nr. 6, 72.

Hoping, Helmut: "Gemeinschaft mit Christus. Christologie und Liturgie bei Joseph Ratzinger", in: *IKaZ Communio (De)* 35 (2006) 558–572.

Hoping, Helmut: "Diesseits und jenseits des Staates. Die Wahrheitsfrage in der pluralistischen Gesellschaft. Zur Theologie des Politischen bei Joseph Ratzinger/ Benedikt XVI.," in: *Politische Studien. Zweimonatszeitschrift für Politik und Zeitgeschehen* (2006) Nr. 1, 15–26.

Horn, Stephan O., "Zur Eucharistie im Glaubensverständnis von Papst Benedikt XVI.," in: *Notitiae* 43 (2006) 237–256;

Hübner, Kurt "Irrwege und Wege der Theologie in der Moderne. Ein kritischer Leitfaden zu einer Problemgeschichte" (Augsburg 2006) 255–293.

Hummer, F "Papstbesuch im Phanar: „Fortsetzung“ einer Grazer Vorlesung. Aufsehen erregende Feststellungen über „Ostkirche und Primat“, in: *Ökumenische Information* Nr. 44 (31. Oktober 2006) 3–4.

Hurth, E., "Der Papst – ein Superstar?", in: *Regnum* 40 (2006) 135–138.

Hildmann, Philipp W.: *Auf der Suche nach der „Seele Europas“. Joseph Ratzinger über politisch-gesellschaftliche Fundamente*, in: *Politische Studien. Zweimonatszeitschrift für Politik und Zeitgeschehen* 57 2006 Nr. 406, 61–72; *Orthodoxes Forum* 21 (2007)

Force James/ Popkin Richard, „*Milleniarism and Messianism in Early Modern European Culture*“, Ed. Kluwer, Dordrecht 2001, vol. III.

Fritsch, Roland, *Der bayerische Papst in Deutschland, apărută în : Materialdienst des Konfessionskundlichen Instituts* Bensheim 57 (2006) Nr. 6, 101–102.

Junginger, R., *Sehen, hören, verstehen? Stationen Papst Benedikts XVI. In Bayern*, in: *Heute in Kirche und Welt* 6 (Oktober 2006) Nr. 10, 1–4.

Junker-Kenny, Maureen: *Die vorpolitischen Grundlagen des Staates*, in: *Concilium* 42 (2006) Nr. 1, 96–106.

Karl Kardinal Lehmann „*Chancen und Grenzen des Dialogs zwischen den abrahamitischen Religionen*”, apărută în RATZINGER, J. „*Glaube und Vernunft*”. *Die Regensburger Vorlesung von Benedikt XVI.* Herder Verlag, Feiburg 2006

Kreeft, Peter, „*Comparing Christianity and Judaism*”, apărută în *National Catholic Register*, Boston, Ma, 1987.

Marga, A. „*Diagnose: Articole si Eseuri*”, Edit. Eikon, Capitolele Iudaismul si Crestinismul-Radacini Comune, Omul European, Noua Problema a Europei. Cluj-Napoca, 2008

Marga, A. „*Premisele unei dezbateri epocale: Habermas-Ratzinger*”, publicata ca introducere in „*Dialectica secularizarii. Despre ratiune si religie*” De J.Ratzinger si J. Habermas, Editura Apostrof, Cluj, 2005.

Marga A. „*Philosophia et Theologia Hodie*” aparuta in Editura Fundatiei pentru Studii Europene, Editia 2, Caitolul „*Immutable Values in the Late Modernity . The Theological and Philosophical Work of Joseph Ratzinger*”, Cluj, 2008. si Cap. „*Valori ferme in modernitatea tarzie. Opera teologica si filosofica a lui Joseph Ratzinger.* “

Marga A. „*Religia in Era Globalizarii*”, Editura Fundatiei Pentru Studii Europene, Cluj, 2006.

Marschler, Thomas, „*Perspektiven der Eschatologie bei Joseph Ratzinger*”, în: *Joseph Ratzinger: ein theologisches Profil*, hg. v. Peter Hofmann, Paderborn u. a., 2008. p. 161

Modemann, Christian, „*Omegapunkt. Christologische Eschatologie bei Teilhard de Chardin und ihre Rezeption durch F. Capra, J. Ratzinger und F. Tipler*”, Münster 2004.

Moll, Helmut, *Die christliche Identität Europas nach Joseph Ratzinger bzw. Papst Benedikt XVI.*, in: *Maria als Patronin Europas*, hg. v. M. Hauke, Regensburg 2009.

Pfnuer, Vinzenz „*Joseph Ratzinger Papst Benedikt XVI. Das Werk. Bibliographisches Hilfsmittel zur Erschliessung des literarisch-theologischen Werkes von Joseph Ratzinger bis zur Papstwahl*”, Hrsggb vom Schuelerkreis, Sankt Ulrich Verlag, Augsburg, 2009.

Pursell, Brennan, *Benedict of Bavaria: An Intimate Portrait of the Pope and His Homeland* Ed. Circle Press 2008, ISBN 1-933271-17-5.

Rowland Traccy, „*Ratzinger s Faith. The Theology of Pope Benedict XVI*”, Oxford University Press, New York 2008.

Schaller, Christian: *Die „unverlorene Katholizität“: Joseph Ratzinger und die Orthodoxen Kirchen*, în: *Der Glaube ist einfach. Aspekte der Theologie Papst Benedikts XVI.*, hg. v. G. L. Müller, Regensburg 2007. p. 118–133.

Schneider, Michael, „*Ansätze zu einer Integration östlicher Theologie bei Joseph Ratzinger*”, în: *Orthodoxes Forum* 21, 2007 45–64.

Schneider, Michael: *Das theologische Werk Joseph Ratzingers in seiner Bedeutung für ein Gespräch mit der Orthodoxie*, Köln 2006

Schumacher, Ferdinand, “*Ich glaube an die Auferstehung der Toten: das Ende der Zeit in der Theologie Joseph Ratzingers*” în: *Der Theologe Joseph Ratzinger* (Freiburg 2007) p. 73–99

Senior John/ Senior Andrew/Allen David, “*The Restoration of Christian Culture*”, IHS Press, Norfolk, 2008.

Spaemann, Robert “*Moralische Grundbegriffe*”, Verlag C.H.Beck, Muenchen, 8. Auflage, 2009.

Spaemann, R. *Universalismus oder Eurozentrismus?* in: K. Michalski (Hg.), *Europa und die Folgen* . pag. 313-322. Stuttgart 1988

Situl oficial al Vaticanului. www.vatican.va
Situl www.religiousebuecher.de

Tobin, Greg, “*Holy Father : Pope Benedict XVI: Pontiff for a New Era.*” Ed. Sterling, 2005. ISBN 1-4027-3172-8.

Weigel, George. “*God's Choice: Pope Benedict XVI and the Future of the Catholic Church*”, Harper Collins, 2005. ISBN 0-06-621331-2

Zăgrea, Arhidiacon. Prof. Ioan, “*Personalitatea morală creștină după învățătura creștin ortodoxă*” în “*Mitropolia Ardealului*”, V, (1960), nr. 5-6, p. 392-412.

TEXTE BIBLICE

Biblia sau *Sfânta Scriptură*, tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991.

Noul Testament cu Psalmii, tipărit sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Iustin, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1983.

Noul Testament, tipărit sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, versiune revizuită, redactată și comentată de Bartolomeu Valeriu Anania, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993

DICȚIONARE. ARTICOLE. MANUSCRISE

****, “*Manuscrișele de la Marea Moartă*” din originalul the Scriptures of the Dead Sea Sect, trad. În limba română de Simona Dumitru, Ed. Herald, București 2005. din Documentul Sadochit(ii, 2-13)

****, *Dicționar Biblic*, Ed. „Cartea Creștină”, Oradea, 1995.

****, *Învățătura de credință creștin ortodoxă*, București, 1992****, *Teologia Dogmatică și Simbolică*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1958.

****, *Teologia Morală Ortodoxă*, vol. I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1979.

****, *Vocabular de Teologie Biblică*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, 2001.